

Mateu Orfila

en el París
del seu temps

Adrià Casinos

ORFILA.

UBe

Echelles en Lieues

Echelles en Toises

Sumari

Pròleg.....	11
Introducció. Entorn sociopolític i intel·lectual	19
 1. ELS ANYS IMPERIALS	 27
1.1. Pensionat per la Junta de Comerç	27
1.2. València	28
1.3. Barcelona i Madrid	32
1.4. Els primers temps a París	33
1.5. Espanya en guerra	36
1.6. Els primers passos professionals	39
 2. LA RESTAURACIÓ	 47
2.1. De nou els Borbons	47
2.2. Propostes i desenganys des d'Espanya	49
2.3. Docent universitari	54
2.4. Vida familiar i social	62
2.5. Viatges a Menorca	68
2.6. Els primers passos com a expert judicial	69
 3. LA MONARQUIA DE JULIOL	 77
3.1. «Le roi bourgeois»	77
3.2. Home de confiança del règim	81
3.3. Orfila, degà	83
3.4. Revoltes estudiantils i política repressora	89
3.5. El museu	91
3.6. L'Acadèmia de Ciències	97
 4. RASPAIL	 101
4.1. Abans de París	101
4.2. París	102
4.3. 1830	103

4.4. Entre dues revolucions	106
4.5. Exili	109
4.6. Els últims anys	110
4.7. La recuperació de la seva figura	113
4.8. Científic	115
4.9. Metge	120
4.10. Ideologia	125
 5. ORFILA VS. RASPAIL	 127
5.1. Orígens de la confrontació	127
5.2. Els enfrontaments judicials	131
5.3. L'afer Lafarge	133
5.4. Una altra mena d'enfrontament	139
 6. TEMPS D'INCERTESA	 143
6.1. La Segona República	143
6.2. Destitució i auditoria	145
6.3. Napoleó el Petit	147
6.4. Afers financers	149
6.5. La fi	152
 Bibliografia	 159
Cronologia	165
Índex onomàstic	169
Agraïments	175

Pròleg

La figura de Mateu Orfila em resulta particularment interessant atès que relaciona dos punts geogràfics molt importants en la meua trajectòria vital, París i Menorca. Pel que fa a París, l'inici de la meua carrera professional quan l'octubre de 1970, sent un allotet (va per Menorca) de vint-i-tres anys, arribo com a becari del govern francès al Muséum National d'Histoire Naturelle, centre amb el qual sempre més he estat en relació i col·laboració. No gaire després, la primavera de 1974, visito per primera vegada Menorca, gràcies a la generositat d'un santlluïser, Benito Mercadal, geòleg aficionat i, com a tal, conegut de la meua dona, Esmeralda. En Benito, com a regal de noces, ens deixà la seva caseta d'Alcaufar durant la Setmana Santa, uns dies en què no vaig veure mai el sol i em vaig trobar voltat de verds turons poblats per vaques. En definitiva, un paisatge més proper al de Yorkshire, on havia estat com a becari un any abans, que no el que es podia esperar d'una illa mediterrània. Però, ves per on, m'hi vaig enganxar, especialment amb Es Mercadal, on fa quaranta anys que passo les vacances, trenta-set dels quals instal·lat al racó del carrer Major, on he vist créixer els meus fills i començo a veure créixer les meves netes.

Evidentment, el meu interès per Mateu Orfila no ve només d'aquestes vivències tan personals, però el reforcen. Al cap i a la fi és un nom tan indestruïble de Menorca com dels ambients científics de París, fet palès en l'antic Musée Orfila (després Musée Delmas-Orfila-Rouvière), que en un moment determinat va tenir com a director Roger Saban, un dels meus valedors per obtenir la beca francesa esmentada adés. Orfila és també una figura cabdal de la història de la ciència, i no tan sols per la seva pròpia vàlua, ans també pel moment històric que va viure a la capital de França.

Aquest moment històric, els anys durant els quals es desenvolupa la part parisenca de la vida d'Orfila, val a dir que m'apassiona. Durant aquells decennis, si fa o no fa, París i el seu Muséum és el rovell de l'ou de la història natural, i de la zoologia en particular. Hi trobem la petja de Lamarck (Jean-Baptiste-Pierre Antoine de Monet, 1744-1829), Étienne Geoffroy Saint-Hilaire (1772-1844) i Georges Cuvier (1769-1832), per exemple. Però Mateu Orfila, més jove que qualsevol d'ells, coneix el començament d'una nova època en ciència:

s'acaben els naturalistes i, com diu molt bé Weiner (1968), comencen a aparèixer els especialistes en les diferents branques de l'antiga història natural.

Entre els noms suara esmentats, n'hi ha un que m'és particularment grat: Cuvier. I ho és com a fundador de l'anatomia comparada, una disciplina que ha estat l'arrel de la meua carrera de recerca. Fa uns quants anys li vaig dedicar un estudi (Casinos, 2009), en què, intentant fugir de l'apologia, vaig bregar per fer una valoració ponderada de la seva obra científica, sotmesa a una crítica força grollera durant els últims decennis. I Cuvier és també una raó addicional pel que fa al meu interès per Orfila. Bé que divuit anys més vell que el menorquí, les seves trajectòries vitals es van entrecreuar durant els anys que conviueren a París, com veurem al llarg d'aquesta obra. Però és que, a més, hi ha una certa identificació ideològica entre ambdós personatges, no tan sols per la seva actitud política conservadora, o dretana si es vol, ans també pel seu tarannà acomodaticí, per no dir oportunista. Sense problemes amb la Restauració, entren amb peu ferm en l'etapa orleanista.

Cuvier només l'albira, car mor el 1832, però de ben segur que no li hauria anat tampoc gens malament. Al cap i a la fi, ja havia estat ennoblit pel nou règim. Cuvier no va haver de passar pel tràngol de la Revolució de 1848 i l'adveniment de la Segona República, com li va tocar a Orfila. Tenint en compte que això fou un petit parèntesi, ja que el 1852, amb el Segon Imperi, les coses tornarien al seu estat de, diguem-ne, normalitat per als benpensants, ens podem preguntar si Mateu Orfila no hauria recuperat almenys en part el seu poder si hagués viscut alguns anys més (recordem que va morir el 1853). Com veurem, hi ha senyals que hauria pogut ser així.

Val a dir que no és gens fàcil apropar-se a la figura d'Orfila, almenys si es pretén una certa originalitat, atès que aquesta no és ni de lluny la primera aproximació a la seva vida i a la seva obra. N'hi ha unes quantes de prèvies, que consten a la bibliografia, i a les quals vaig fent referència al llarg del text. Al meu entendre, i podria estar equivocat, les biografies o estudis que s'han fet sobre Mateu Orfila, ja sigui a Espanya o a França, majoritàriament pequen en moltes ocasions de ser més aviat hagiografies. En certa manera, Lorén (1961) ja ho remarca i intenta fer-hi una aproximació crítica.

A aquesta esbiaixada, hi han contribuït, segons la meua opinió, diferents factors, tots ells fruit d'una complexitat afegida, que no és altra que la de la seva vida i les seves activitats, que modelaren una personalitat aclaparadora. Per a la història de la ciència en general, i de la medicina en particular, Mateu Orfila té un pes específic de gran volada, com a un dels fundadors de la toxicologia moderna. Però hi ha també altres facetes del personatge que el fan molt polifacètic. Més enllà del camp estrictament científic, del qual no podem sepa-

rar les seves polèmiques intervencions com a expert judicial, cal destacar la gran feina feta per l'Orfila administrador, que renovà amb profunditat l'ensenyament de la medicina al seu país adoptiu, França, una renovació no exempta de crítiques, com veurem. Durant els anys que exercí aquella tasca, que coincideixen amb els de la Monarquia orleanista (1830-1848), són molts els que opinen que dins la medicina francesa no es movia ni un bri d'herba sense el seu control. Aquest poder que exercí no el va obtenir de forma casual. A més de les seves amistats entre els constitucionalistes moderats, plantejo la hipòtesi que, per circumstàncies ben curioses i relacionades amb Menorca, tingué línia directa amb la mateixa família reial. El que és innegable és que se li van confiar algunes tasques molt delicades, que tocaven directament la política de l'estat. Veurem també un Orfila amb olfacte financer que li va permetre d'acumular una considerable fortuna; aquest financer es transformà, durant els seus darrers dies, en mecenes.

Tot plegat l'ha convertit a França en un veritable mite. Pel que fa a Espanya, i en particular al seu lloc de naixença, Menorca, ha gaudit d'una aurèola molt semblant a la dels indians que feien fortuna, si bé en el cas d'Orfila no va haver-hi retorn. Al cap i a la fi, no gaires petites societats, de la mida de la menorquina, poden presumir d'una figura equiparable. I en la més que mediocre tradició científica espanyola, fins a temps recents, és una figura que brilla amb llum pròpia.

He intentat fer una aproximació nova a la figura d'Orfila. Una altra qüestió és que hi hagi reeixit. En els meus temps d'estudiant de batxillerat, vaig tenir com a professor de literatura Guillem Díaz-Plaja, que, quan volia, feia classes magistrals. Doncs bé, a banda de la formació que vaig adquirir en aquestes classes, de nombre més aviat minse, m'ha quedat una reflexió que un bon dia va fer sobre la repetició dels temes literaris: en literatura el robatori està permès, sempre que vagi acompanyat de l'assassinat. En poques paraules, només es pot abordar un tema ja tractat si es millora l'anterior. Jo he pretès abordar-lo des d'un caire original, que no deixa de ser una manera d'occir, segons l'apreciació de Díaz-Plaja.

Tal com assenyala Limón Pons (2016) i com he apuntat abans, les aproximacions a la vida i l'obra de Mateu Orfila han estat nombroses. A Espanya es remunten a la conferència pronunciada el 1912 per Miquel dels Sants Oliver (1864-1920) (Oliver, 1913). Després vingueren les obres d'Hernández Mora (1953), Lorén (1961), Sureda Blanes (1969), Lafuente Hernández (1987) o Huertas (1988). A França, el seu nebot polític Chapel d'Espinassoux donà a conèixer el 1914 una reconstrucció de la joventut d'Orfila basant-se en els fragments de l'autobiografia; posteriorment cal esmentar Fayol (1930) i Teyssou (2015). Però, com torna a

assenyalar Limón Pons, és a partir de la trobada internacional del 2004 a Maó quan té lloc un veritable *boom* d'estudis i fins i tot de llibres a l'entorn del científic maonès, especialment deguts al gran esforç de Bertomeu Sánchez. Cerqueu aquest nom a la bibliografia per adonar-vos de la seva aclaparadora contribució, i de ben segur que me n'ha pogut escapar alguna citació.

A propòsit de l'obra de Bertomeu Sánchez, voldria destacar com ha facilitat la meua feina la publicació en dos volums de la correspondència d'Orfila, el primer amb l'enyorat Vidal Hernández (Bertomeu Sánchez, Vidal Hernández, 2011; Bertomeu Sánchez, 2015d). Quan es té accés a una correspondència recopilada i transcrita, com és el cas present, un s'adona de l'avantatge que representa. De fet, ja en tinc una experiència prèvia (Casinos, 2012). I també porta a preguntar-me com s'ho faran els historiadors de la ciència en el futur, amb la substitució de les cartes tradicionals pels correus electrònics, dels quals no sembla que quedi, en principi, cap constància.

Arribats a aquest punt, i ja que m'estic referint a les fonts documentals que aporta la correspondència, voldria fer una petita consideració sobre les cartes que Orfila envià a la seva família maonesa al llarg de la vida, pel que fa a la llengua que hi utilitza. En els primers anys els escriu en català o castellà i a partir d'un determinat moment, que sembla coincidir més o menys amb la desaparició dels pares, ho fa sempre en francès. Doncs bé, crec que el català emprat per Mateu Orfila en aquesta correspondència mereixeria una anàlisi (no em consta que estigui feta). No hi escriu en menorquí, i l'article salat hi és pràcticament absent: en la correspondència publicada hi ha només dues excepcions, molt tardanes, corresponents a una carta que adreça a la seva germana el 23 de febrer de 1839, que analitzaré en el seu moment. Cal afegir-hi un «s'avia» (*sic*), present en una carta (escrita en francès) al final de la seva vida (8 de setembre de 1851). Malgrat els castellanismes, que hi apareixen sovint, pot dir-se que utilitzava un català literari, estàndard, gens dialectal, que fa pensar que havia rebut una certa instrucció a propòsit.

Ja en un altre ordre de coses, devem a Nieto-Galan i Bertomeu Sánchez (2006) una interpretació aprofundida dels diversos estudis de què han estat objecte la figura i l'obra d'Orfila. Ressalten els dubtes, i en certa manera contradiccions, amb què ens trobem quan els analitzem: va ser un químic o un metge? Se'l pot considerar simplement un producte de la ciència francesa, la gran ciència europea del moment? o els seus anys de, diguem-ne, formació a Espanya van ser clau per al seu desenvolupament posterior? Bertomeu Sánchez i Nieto-Galan (2006) ens mostren també que, malgrat que molts dels diccionaris de referència en història de la ciència ignoren Orfila, en un àmbit més restringit la seva figura és reclamada tant per França (com a símbol de la *gran-*

deur científica del moment) com per Espanya (a voltes interpretat com a l'exiliat forçós; d'altres, com a exemple de la potencialitat del país en cas d'una adient governació) (Bertomeu Sánchez, 2015a). Fins i tot, aquests autors ens plantegen una tercera apropiació en discòrdia, la del nacionalisme pancatalanista; al cap i a la fi, el menorquí de naixement, abans de marxar a França va provar fortuna acadèmica a València i Barcelona, és a dir, tota una síntesi vital dels anomenats Països Catalans. I sobretot, com molt bé diuen Bertomeu Sánchez i Nieto-Galan, darrere d'aquesta apropiació nacionalista es fa palès l'argument de confrontar una Catalunya avançada, representada per la Junta de Comerç, envers una Espanya suposadament allunyada dels corrents il·lustrats de l'època.

Hi hauria encara una altra qüestió a valorar: la d'Orfila com un *self-made man*. Segons aquesta aproximació, no li hauria degut res a ningú. Tot seria conseqüència del seu coratge i la seva vàlua. Sense menysprear en absolut la seva intel·ligència i tenacitat, és absurd imaginar-se la vida d'un personatge com ell sense rebre cap influència, o tenir cap dependència, de l'entorn social i polític, en especial en el cas de la França de la primera meitat del segle XIX.

En la línia del que he avançat més amunt, crec que podré evidenciar que Mateu Orfila va tenir forts vincles no solament amb determinades tendències de la politiqueta científica del moment (amb el ja al·ludit Cuvier, per exemple), ans també amb les grans opcions polítiques i socials que hi eren presents, especialment les que van fer possible i sostingueren la coneguda com a Monarquia de Juliol (1830-1848).

I aquí és on entra un altre protagonista de la història, a tall, si voleu, de contrapunt.

Es tracta de François-Vincent Raspail. Evidentment, totes les biografies de Mateu Orfila publicades fins ara a ambdós costats dels Pirineus tracten el tema de l'enemistat de Raspail amb el menorquí, com a conseqüència, en gran part, dels enfrontaments que tingueren en qualitat d'experts judicials. Però, qui era Raspail?

S'assumeix que es tracta d'un personatge que podria ser ben conegut a França, bé que no és que sobrin els estudis biogràfics sobre ell. I això no només per la seva activitat científica, sinó com a home polític, vinculat a un ideal republicà i igualitari, totalment allunyat del que van ser, contemporàniament, els contactes polítics d'Orfila. Però goso dir que el temps ha estat molt cruel amb la memòria de Raspail i que el personatge i la seva obra són ara molt menys coneguts del que ho podien ser un segle enrere. De fet, en la seva biografia escrita per Wiener, que data de 1968 (gairebé cinquanta anys enllà!), l'autora es permet la *boutade* d'encapçalar el primer capítol amb la frase «Ras-

pail — c'est un boulevard», en relació amb el boulevard parisenc que li va ser dedicat en un moment en què la seva memòria era més viva que no pas ara.

Ara bé, tal vegada m'equivoqui, però tinc més que sospites que Raspail és un gran desconegut per al públic espanyol, a banda d'uns quants especialistes o interessats pels fets revolucionaris del XIX o que hagin aprofundit en la història de la que podríem anomenar medicina alternativa. Al meu parer, la millor prova és que les biografies publicades a Espanya sobre Mateu Orfila aborden, això sí, inclús àmpliament, la confrontació professional entre ell i Raspail, però arraconen la vida i l'obra d'aquest darrer. És més, quan s'analitzen els diversos procediments judicials en els quals s'enfrontaren, hi ha, diríem, una certa tendència a creure en una solidesa total de l'argumentació d'Orfila, presentant Raspail, si fa o no fa, com un impostor. Si aquesta aproximació fos justificable a França, partint de la suposició que Raspail és un personatge conegut, a hores d'ara a Espanya la pretensió és absurda: no és ni tan sols el nom d'un boulevard.

Però tampoc la percepció de Raspail al nostre país no ha sigut sempre la mateixa. No ha estat sempre una simple fita en la vida del gran Mateu Orfila. Si ens endinsem en una cerca bibliogràfica, per soma que sigui, ens trobarem amb la sorpresa que en la seva condició de *guaridor dels pobres* gaudí d'una àmplia popularitat durant el segle XIX, de forma que són nombroses les traduccions de les seves obres. I no només a Espanya, sinó també a d'altres països de parla castellana. Oblidats els seus receptaris de medicina casolana, encara durant la meua infantesa quedaven testimonis anònims dels seus remeis, com l'alcohol camforat, que no mancava a cap llar. Una altra qüestió és que no es recordés en absolut per què es tenia.

No resulta fàcil valorar una persona polifacètica com aquest adversari d'Orfila, en especial en la seva vessant mèdica ja esmentada, camp en el qual entrà impulsat pel seu compromís social. Com passa amb molts autodidactes, l'obra de Vincent Raspail és plena de clarobscur, de grans intuïcions i d'idees que només poden ser catalogades com a naïfs. Per altra banda, el seu compromís polític (molt menys radical del que comunament s'ha dit, com intentaré mostrar) no ha ajudat en absolut a formular crítiques objectives sobre ell. Des de sempre ha estat un cap d'esquila de la dreta més recalcitrant i, tenint en compte el tarannà clarament conservador d'Orfila, l'argument simplista ha consistit a presentar la rivalitat entre tots dos com la d'un científic rigorós, un home d'ordre, enfrontat al xarlatà revolucionari. Intentaré demostrar que les coses no foren tan simples, conclusió a la qual no és gens difícil d'arribar si es fa abstracció de la ideologia. Sens dubte, el desprestigi de què gaudí Raspail no és només conseqüència dels enfrontaments amb Mateu Orfila, però sí que hi

van contribuir prou. I pel que fa als seus enfrontaments en els processos judicials, crec que és difícil, si no impossible, dir de forma taxativa qui tenia la raó, sobretot quan han transcorregut més de cent cinquanta anys i les premisses socials i científiques del moment es veuen tan llunyanes. Val a dir que ja en el moment històric en què es produïren els conflictes entre tots dos, les divisions en el camp universitari i acadèmic eren prou profundes, de manera que sempre hi hagué un sector que no considerà ni de lluny Raspail com una mena d'estafador, que era la visió que en volien vendre Mateu Orfila i els seus partidaris.

En aquests darrers paràgrafs he intentat explicar per què considero que aquesta biografia del científic maonès és, com a mínim, original. Altrament, no m'hauria posat a la feina.

Per acabar. He volgut encapçalar aquesta obra amb un fragment d'una novel·la de Balzac, pertanyent a la seva *Comédie humaine*. Probablement, poques ciutats al món (si és que n'hi ha alguna) han tingut la sort de gaudir d'un cronista d'un determinat moment històric de la categoria d'Honoré de Balzac, com és el cas de París. I crec que el paràgraf que reproduïxo evoca força bé (sintèticament, és clar) aquella capital de França, que, al cap i a la fi, és el segon protagonista, o tercer si hi comptem Raspail, d'aquesta narració. No es pot deixar de banda tampoc el fet temporal, fins i tot a petita escala: la novel·la de la qual he extret el text, *La fille aux yeux d'or*, fou publicada el 1835, és a dir en plena Monarquia de Juliol, en el moment en què Mateu Orfila començava a gaudir plenament del poder omnímode del qual disposaria fins al 1848. En una paraula, el París que ens descriu Balzac és el París dels anys de plenitud del biografiat.

Es Mercadal, juliol del 2017

Introducció. Entorn sociopolític i intel·lectual

Mateu Josep Bonaventura Orfila va néixer a Maó, fill del navilier Antoni Orfila i de Susanna Rotger, el 24 d'abril de 1787. Seria el gran de tres germans, de nom, els altres dos, Antoni i Bàrbara (figura 1).

Feia pocs anys que l'illa havia retornat al si de la monarquia hispànica (el fet s'havia produït el 1782), si bé encara s'escauria una ocupació britànica (1798-1802) (figura 2). Les dominacions britànica (1708-1756, 1763-1782) i francesa (aquesta darrera la més curta, 1756-1763) hi devien haver deixat necessàriament una empremta. La convivència amb l'anglès i el francès, diferents del que hi havia hagut abans d'una manera o altra, el català i el castellà; el tràfic marítim (incloent-hi el cors); la llibertat de cultes, un cop abolida la Inquisició, i el consegüent establiment de protestants, jueus i grecs (la colònia grega podia estar formada per uns dos mil individus el 1782), són fets que, lluny de qualsevol mitificació, necessàriament degueren influir en l'estructura social menorquina. Per comparar, no cal ni referir-se a Espanya. L'any de la naixença d'Orfila es dicta a França el conegut com a «edicte de Tolerància», que dona drets civils (sense llibertat religiosa) als no catòlics.

En gran part com a conseqüència del que hem vist, l'ambient intel·lectual existent a Menorca a les darreries del XVIII no era gens menyspreable. Es parla fins i tot d'una il·lustració menorquina, representada, entre d'altres, per Antoni

Figura 1. La germana de Mateu Orfila, Bàrbara, amb 28 anys (1818). Autor desconegut. Segons Hernández Mora (1953).

Febrer i Joan Ramis (Salord, 2010). Poc més es podia demanar en una petita illa separada políticament durant força anys dels territoris més propers, sense un centre universitari propi. És més, els menorquins no ho tenien gens fàcil si volien accedir als estudis superiors. Com a súbdits de Sa Graciosa Majestat, tenien especialment prohibit anar a cursar-los a països considerats enemics del Regne Unit. Atesos els nombrosos conflictes que aquesta potència va mantenir amb Espanya o França durant aquell segle, calia fer volantins per fugir de la prohibició. És conegut que alguns ho aconseguïen anant a la Universitat d'Avinyó, donat que aquesta ciutat va ser territori dels Estats Pontificis fins a la Revolució Francesa.

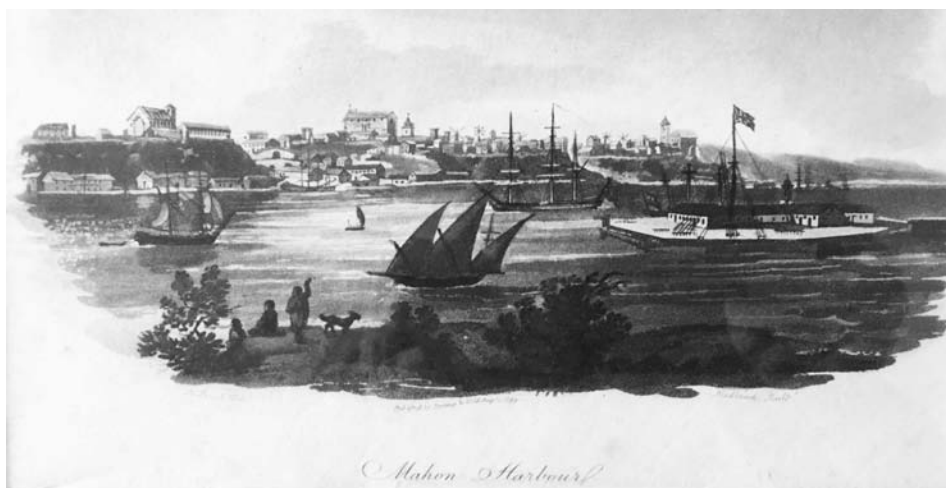

Figura 2. Gravat del port de Maó del temps de la darrera ocupació britànica. Col·lecció de l'autor. Fotografia d'Helena Oliveras.

Tenim constància que Mateu Orfila aprofità amb escreix les possibilitats de rebre una bona educació, com corresponia a un infant de la burgesia maonesa de l'època, especialment en el terreny humanístic i, en particular, en llengües. El canvi d'estatus polític de Menorca li permet aspirar a estudis superiors en centres espanyols i el trobem, successivament, a València i a Barcelona, abans d'anar a raure a París més aviat del que pensava, per la senzilla raó que li va fallar la connexió madrilenya. I el que havia de ser una estada de tres anys es va convertir en un sojorn definitiu a la capital de França.

Entre l'arribada d'Orfila a París el 1807 i la seva mort el 1853 (tot plegat quaranta-sis anys), es desenvolupa un dels períodes més fructífers de la ciència francesa, principalment degut a l'empremta de la Revolució iniciada el 1789. Perquè la dinàmica revolucionària afectà també la ciència, i de quina manera!

Es pot dir que, quan Orfila mor, s'està acabant precisament l'embranchida intel·lectual de la qual és exemple la creació de grans establiments de recerca i ensenyament, com ara el Muséum ja esmentat, l'École Normale Supérieure o el Conservatoire National des Arts et Métiers. Tots ells fundats per la Convenció uns anys, el 1793 i el 1794, que sempre han estat presentats per la reacció simplement com els anys del gran bany de sang, els del Terror. No en faré cap més comentari.

No va ser casual. La Revolució va suposar un gran projecte de renovació radical de l'ensenyament i també (diuen que a la força pengen) la necessitat d'assajar l'autosuficiència davant l'escomesa que la Primera República va sofrir per part de tot l'absolutisme europeu. Els científics hagueren de sortir de la torre de vori, en la qual suposadament viuen, segons una estesa creença, per contribuir a l'esforç de defensa. Dos dels que trobarem al llarg d'aquestes pàgines (tots dos químics) en són bona prova: Vauquelin recorregué diversos departaments a la cerca de salnitre, necessari per a la fabricació de pólvora; Guyton de Morveau creà un cos de globus aerostàtics d'observació militar i va arribar a tripular-ne un durant la batalla que es va lliurar a la localitat belga de Fleurus (1794).

I aquest gran desenvolupament intel·lectual, i en particular científic, té lloc, cal dir-ho, en un moment de gran inestabilitat política. Centrant-nos només en aquests quaranta-sis anys de vida parisenca, Orfila va conèixer dos imperis, dues monarquies i una república; una gran derrota de caire nacional, Waterloo, que deixà una França exhausta, tant demogràficament com financera; dues revolucions, el 1830 i el 1848, i un cop d'estat el 1852. Tot un desafiament per als teoritzadors del lligam entre bonança social, tranquil·litat política i activitat científica.

Aquest gran moment de la ciència gal·la s'amortitza quan es deixa de banda aquell esperit renovador. Com ja hem avançat, el moment d'inflexió és sincrònic, més o menys, de la desaparició de la generació de Mateu Orfila i de la immediatament precedent. El fet sembla innegable, però les explicacions que es donen sobre les causes són lluny de ser clares. Hi pot haver hagut un factor financer, en la mesura que els governs de la Restauració foren molt menys generosos en la dotació de la ciència o la cultura que no els precedents. I això malgrat les diverses crisis financeres que se succeïren durant la Convenció, el Directori o l'Imperi. Però no s'haurien de deixar de banda qüestions d'ordre sociològic o administratiu. Com veurem en el seu moment, els governs revolucionaris van donar per amortitzades les institucions de l'Antic Règim, començant per acadèmies i universitats, i aquesta fou la raó de la creació de nous establiments.

Durant l'Imperi, es torna a estructurar la universitat, però sense una vinculació real entre recerca i docència. Aquesta darrera queda completament coixa per la falta de laboratoris i seminaris, en la línia del que havia fet per exemple Wilhelm von Humboldt (1767-1835) a la Universitat de Berlín, que va crear un model que trigaria a ser adoptat per França (Coleman, 1983). Fins pràcticament a les acaballes del XIX, tots els grans avenços científics de la ciència francesa es farien en centres aliens a la universitat, ja fossin les grans escoles o el Col·legi de França. Recordem Claude Bernard (1813-1878) o Louis Pasteur (1822-1895).

Pel que fa a l'art, el moment tampoc no és per fer-ne escarafalls. Mateu Orfila va viure l'etapa romàntica, una de les grans explosions intel·lectuals pan-europees, i en un dels països, França, que la representà més intensament i de forma més genuïna.

El moviment romàntic va ser un fenomen d'origen alemany. Ben aviat, però, va arribar a França. Tenint en compte que és força evident que el romanticisme va néixer com una reacció enfront del racionalisme de la Il·lustració, i que aquest darrer moviment sovint se l'identifica amb França, no deixa de ser curiós l'empenta que van arribar a tenir-hi els romàntics gals. El moviment que es generà ha estat definit com «una fusió d'arts, confusió de gèneres i efusió de l'art en la vida i de la vida en l'art» (Lebensztein, 1996; citat per Chotard, 1997). Les arrels germàniques són més fàcils d'entendre, en la mesura que el pensament il·lustrat, en la seva versió nacional alemanya, l'*Aufklärung*, va tenir més aviat una presència molt minvada a l'altra banda del Rin. L'aparició del moviment *Sturm und Drang* ('tempesta i ímpetu'), alhora literari i musical, previ al romanticisme pròpiament dit, aglutinat entorn de la figura de Johann W. von Goethe (1749-1832), conté tanmateix ja tots els elements que caracteritzaran l'esperit romàntic (Casinos, 2017).

S'assumeix que la introducció de l'ideari romàntic a França es va fer per via de l'obra *De l'Allemagne* (1814), de la qual era autora Anne-Louise-Germaine Necker, més coneguda com a Madame de Staël (1766-1817). D'origen ginebrí, el seu pare va ser Jacques Necker (1732-1804), ministre de Finances de Lluís XVI. Havent tornat de l'exili amb la Restauració, per mitjà del seu saló, i durant els pocs anys que li quedaven de vida, va exercir una gran influència en el món intel·lectual parisenc.

Però, sens dubte, la fita que marca el moviment romàntic a França, des del punt de vista literari, es pot fixar el 26 de febrer de 1830, amb el que ha passat a la història com «la batalla d'Hernani», pels aldarulls que es produïren al teatre de la Comédie-Française com a conseqüència de l'estrena del drama de Victor Hugo (1802-1885) *Hernani, ou l'honneur castillan* (figura 3). De fet, l'estrena va anar precedida d'una certa curiositat morbosa, car la cen-

sura havia treballat a dojo durant els darrers mesos i molts temien que l'obra d'Hugo tampoc no passés. Dumas (1989a) ens en dona testimoni a les seves memòries.

Pel que fa a les arts plàstiques, el canvi el podem associar a una obra bastant anterior, que trenca definitivament amb el corrent neoclàssic tan ben representat per Jacques-Louis David (1748-1825): *Le radeau de la Méduse* (*El rai de la Medusa*), de Théodore Géricault (1819).

Figura 3. *La batalla d'Hernani*, gravat de J. J. Grandville.
Wikimedia Commons.

Val la pena remarcar l'any de l'estrena d'*Hernani*, el 1830. Cinc mesos després, dia a dia, van tenir lloc les anomenades *Trois Glorieuses Journées* (27, 28 i 29 de juliol), que suposaren l'enderrocament de Carles X i la fi de qualsevol velleïtat absolutista. Com veurem més endavant, l'ascensió al tron de Lluís Felip d'Orleans no només implicà l'al·ludida mort de l'Antic Règim a França, sinó que provocà una convulsió arreu d'Europa. Es va dir llavors, com es repetiria el 1848, «quan París esternuda, Europa es refreda».